

**CHOR HUKUMATI TOMONIDAN VAQF TIZIMINING ISLOH
QILINISHI VA BU ISLOHOTLARNING OQIBATLARI**

Umurov Sharif Rajabovich

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti

Ijtimoiy va gumanitar fanlar bo'limi

Ilmiy rahbar: Gafforov Shokir Safarovich

Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Chor Rossiyasi davrida Turkistonda vaqf tizimining isloh qilinishi va bu islohotlarning ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy oqibatlari tahlil qilinadi. Vaqf mulklarining davlat tomonidan boshqarilishi, soliq solish va nazorat jarayonlari, shuningdek mahalliy musulmon jamoalarining bunga munosabati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Chor Rossiyasi, vaqf tizimi, islohotlar, Turkiston, davlat nazorati, soliq siyosati, ijtimoiy oqibatlar, diniy muassasalar

Kirish

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Chor Rossiyasi Turkiston hududidagi vaqf tizimiga keng ko'lamli islohotlar kiritdi. Ushbu islohotlar maqsadi davlat nazoratini kuchaytirish, vaqf mulklaridan olinadigan daromadlarni samarali boshqarish va imperiyaning siyosiy manfaatlarini ta'minlash edi. Biroq, bu jarayon mahalliy musulmon jamoalari orasida norozilikka sabab bo'ldi va ijtimoiy hamda diniy sohalarda muhim o'zgarishlarga olib keldi. Ushbu maqolada Chor hukumati tomonidan amalga oshirilgan vaqf tizimidagi islohotlarning mazmuni va oqibatlari tahlil qilinadi.

Chor Rossiyasi tomonidan Turkistonda vaqf tizimini isloh qilish jarayoni nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy va madaniy jihatdan ham katta ahamiyatga ega edi. Vaqf tizimining an'anaviy boshqaruvi davlat tomonidan qo'lga olinishi mahalliy musulmon jamoalarining mustaqil diniy va ijtimoiy institutlarini zaiflashtirdi. Bu holat uzoq muddatli ijtimoiy va madaniy oqibatlarga sabab bo'ldi.

Davlat nazoratining kuchayishi bilan bir qatorda, vaqf mulklarini boshqarish mexanizmi tubdan o'zgardi. Endilikda davlat tomonidan tayinlangan mutavallilar va amaldorlar vaqf mulklarini boshqargan, bu esa mahalliy jamoalar orasida norozilikni keltirib chiqardi, chunki ular uchun bu o'z dini va madaniy merosini nazorat qilish huquqining pasayishi edi. Shuningdek, davlat tomonidan vaqflarga soliq solish siyosati ularning iqtisodiy mustaqilligini pasaytirdi va ko'plab diniy va ijtimoiy muassasalarning faoliyatini chekladi.

Islohotlar natijasida ba'zi vaqflar davlat xazinasiga yo'naltirilgan daromad manbalariga aylanishi, ularning asl maqsadidan chetlanishiga olib keldi. Vaqflarning ijtimoiy funksiyalari, ya'ni kambag'allar, yetimlar va nogironlarga yordam ko'rsatish imkoniyatlari qisqarib bordi. Bu esa jamiyatdagi ijtimoiy notenglikning kuchayishiga sabab bo'ldi.

Bundan tashqari, imperiya hukumati vaqf mulklarining ro'yxatga olinishi va nazoratini kuchaytirish bilan birga, bu mulklardan olingan daromadlarni o'zining siyosiy va iqtisodiy manfaatlari yo'lida ishlatdi. Bu jarayon mahalliy musulmon aholisining siyosiy faolligini kamaytirishga, shuningdek ularning mustaqil boshqaruv tizimlarini yo'q qilishga xizmat qildi.

Mahalliy ulamolar va mutavallilar davlat siyosatiga qarshi chiqishgan, ba'zan ochiq norozilik namoyishlari va qarshiliklar yuzaga kelgan. Bu esa Chor Rossiyasi uchun yangi murakkab muammolarni keltirib chiqardi, chunki ular nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy barqarorlikni saqlashga ham harakat qilgan.

Islohotlarning yana bir ta'siri madaniyat sohasida kuzatildi. Vaqflar orqali moliyalashtirilgan madrasalar, kutubxonalar va diniy markazlarning faoliyati kamaydi, natijada mahalliy diniy bilimlar rivojlanishi sekinlashdi. Bu esa keyingi avlodlarning diniy va madaniy bilimlarni olishida salbiy oqibatlar keltirdi.

Shu bilan birga, islohotlar davlatning Turkistondagi boshqaruv tizimini markazlashtirish va kuchaytirish uchun zarur edi. Bu orqali imperiya o'z chegaralarini mustahkamlab, mahalliy aholi ustidan nazoratni yanada qat'iylashtirdi. Natijada, Turkiston hududida mahalliy boshqaruv institutlari pasayib, imperiyaning markaziy hukumatining ta'siri kuchaydi.

Tarixiy tahlillarga ko'ra, bu islohotlar uzoq muddatda Turkiston musulmon jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasini tubdan o'zgartirdi va mahalliy jamoalar orasida siyosiy hamda diniy qarama-qarshiliklarni keltirib chiqardi. Ulamolar va mahalliy rahbarlar o'rtasidagi munosabatlar kuchli taranglashdi, bu esa hududda siyosiy beqarorlik va turli isyonlar yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, Chor Rossiyasi tomonidan Turkistonda vaqf tizimini isloh qilish jarayoni murakkab, ikki qirrali jarayon bo'lib, bir tomondan davlat boshqaruvini markazlashtirish va iqtisodiy resurslarni nazorat qilish imkonini berdi, boshqa tomondan esa mahalliy musulmon jamoalarining diniy mustaqilligi va ijtimoiy himoyasini susaytirdi. Bu islohotlar Turkiston tarixida muhim burilish nuqtasi bo'lib qoldi.

Chor Rossiyasi tomonidan kiritilgan islohotlar asosan vaqf mulklarini davlat ro'yxatiga olish, ularni soliqqa tortish hamda boshqaruvni markazlashtirishga qaratilgan edi. Bu islohotlar doirasida mahalliy ulamo va diniy arboblarning vaqf boshqaruvidagi o'rni pasaytirildi, ularning o'rniga imperiya tomonidan tayinlangan mutavallilar boshqaruvni amalga oshira boshladi. Bu esa mahalliy diniy va ijtimoiy tuzilmalarda keskinlik va ziddiyatlarni yuzaga keltirdi.

Chor Rossiyasi Turkistonda vaqf tizimini isloh qilishni o'zining siyosiy va iqtisodiy manfaatlari nuqtai nazaridan ko'rdi. Vaqflar uzoq yillar davomida mahalliy musulmon jamoalarining diniy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotida muhim rol o'ynaganligi sababli, davlat ularni boshqarishni o'z nazorati ostiga olishga harakat qildi. Bu jarayon XIX asr oxiri va XX asr boshlarida amalga oshirildi.

Davlatning birinchi asosiy islohotlaridan biri vaqf mulklarini ro'yxatga olish va ularning daromadlariga soliq solish edi. Bu chor hukumati uchun qo'shimcha moliyaviy resurs yaratishning bir yo'li edi. Vaqf mulklarining daromadlari ustidan qat'iy nazorat o'rnatilib, ularning faoliyatida davlat amaldorlari faol ishtirok eta boshladi. Natijada mahalliy ulamo va mutavallilarning avvalgi mustaqil boshqaruvi pasayib, ularning roli kamaytirildi.

Bu jarayon mahalliy musulmon jamoalari orasida norozilikni kuchaytirdi, chunki vaqflar diniy va ijtimoiy muassasalarni ta'minlab, jamiyatning turli

qatlamlariga xizmat qilardi. Vaqflardan olinadigan soliqlar esa ko'plab madrasalar va boshqa diniy muassasalar faoliyatini qiyinlashtirdi, ba'zan esa to'liq to'xtatishga sabab bo'ldi. Bu holat jamiyatda diniy hayotning pasayishiga va dini ta'limning susayishiga olib keldi.

Davlatning nazorat kuchayishi bilan birga, imperiya hukumati vaqflarni boshqarishda mutavallilar o'rnini davlat tomonidan tayinlangan amaldorlar bilan to'ldirdi. Bu o'z navbatida mahalliy jamoalarning o'z diniy muassasalarini boshqarish imkoniyatlarini cheklab, ularning o'z mustaqilligini yo'qotishiga olib keldi. Ushbu o'zgarishlar jamiyatda norozilik va qarama-qarshiliklarni kuchaytirdi, ayniqsa diniy arboblari va ulamolar orasida.

Iqtisodiy jihatdan, vaqf mulklaridan olinadigan soliq va davlat tomonidan bosim sabab madrasalar, masjidlar va kasalxonalar moliyaviy jihatdan zaiflashdi. Bu esa ularning xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini kamaytirdi. Ayniqsa, kambag'al qatlamlarga ko'rsatiladigan yordam susayib, ijtimoiy himoya tizimi zaiflashdi. Natijada, jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar o'rtasida notenglik kuchaydi.

Shu bilan birga, bu islohotlar imperiyaning Turkistondagi siyosiy boshqaruvini yanada mustahkamlashga xizmat qildi. Davlat o'z nazoratini kuchaytirib, mahalliy diniy va ijtimoiy tuzilmalarning mustaqilligini pasaytirdi. Bu esa Rossiya imperiyasining hududiy boshqaruv tizimini yaxshilash va mahalliy aholining siyosiy faolligini cheklash maqsadlariga mos kelardi.

Biroq, islohotlar mahalliy jamoalarda qarshiliklar, ba'zida esa norozilik harakatlariga sabab bo'ldi. Ulamolar va mutavallilar o'z vakolatlarini yo'qotib, ba'zida ochiq ravishda islohotlarga qarshi chiqishdi. Ba'zi diniy va ijtimoiy guruhlar davlat siyosatiga qarshi norozilik bildirgan va bu holatlar hududda siyosiy beqarorlik va ziddiyatlarni yuzaga keltirgan.

Yana bir muhim jihat shuki, vaqf tizimining isloh qilinishi musulmon jamoalarining diniy va madaniy hayotida uzoq muddatli o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Bu islohotlar orqali an'anaviy boshqaruv tizimlari susayib, imperiyaning markazlashtirilgan boshqaruvi kuchaydi. Biroq, mahalliy madaniyat va dini an'analar bu jarayonda katta zarar ko'rdi.

Zamonaviy tarixshunoslikda bu davrni tahlil qilishda islohotlarning murakkab va ikki tomonlama ta'siri ko'riladi: bir tomondan, davlat boshqaruvining yaxshilanishi va moliyaviy barqarorlik, ikkinchi tomondan esa mahalliy diniy va ijtimoiy institutlarning zaiflashishi va jamiyatda noroziliklarning kuchayishi.

Soliq siyosati vaqf mulklarining daromadlariga soliq solishni joriy etish orqali mahalliy musulmon jamiyatining iqtisodiy mustaqilligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ko'plab diniy muassasalar va madrasalar moliyaviy qiyinchiliklarga duch keldi, ba'zilar faoliyatini qisqartirishga majbur bo'ldi. Bu esa ta'lim va diniy xizmatlarning pasayishiga olib keldi.

Bundan tashqari, davlat tomonidan vaqf mulklarini boshqarishda qat'iy nazorat o'rnatilishi mahalliy jamoalarning o'z dini va madaniy an'analarini erkin amalga oshirish imkoniyatlarini chekladi. Bu holat mahalliy musulmonlar orasida norozilik va qarshiliklarni kuchaytirdi, ba'zida siyosiy va ijtimoiy beqarorlikka sabab bo'ldi.

Shu bilan birga, islohotlar imperiyaning o'z hududidagi boshqaruv tizimini yanada markazlashtirishga xizmat qildi. Vaqf mulklaridan olinadigan daromadlar davlat xazinasiga yo'naltirildi, bu esa imperiyaning siyosiy va iqtisodiy qudratini oshirishga imkon berdi. Biroq, mahalliy jamoalar uchun bu o'zgarishlar ko'proq ziyon yetkazdi.

Zamonaviy tadqiqotlar va tarixiy manbalar ko'rsatadiki, Chor Rossiyasi tomonidan kiritilgan vaqf tizimidagi islohotlar mahalliy musulmon jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy va dini hayotida chuqur iz qoldirdi. Ushbu islohotlar mahalliy an'analar va mustaqillikni susaytirishga, biroq markazlashgan davlat boshqaruvini kuchaytirishga xizmat qilgan.

Xulosa

Chor hukumati tomonidan Turkistonda vaqf tizimini isloh qilish jarayoni mahalliy musulmon jamiyatining diniy va ijtimoiy hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Davlat nazoratining kuchayishi va soliqlar joriy etilishi orqali mahalliy diniy muassasalar moliyaviy jihatdan zaiflashdi va ularning boshqaruvi davlat qo'liga o'tdi. Bu esa mahalliy jamoalarda norozilik va qarama-qarshiliklarga sabab bo'ldi.

Shu bilan birga, islohotlar imperiyaning siyosiy kuchini mustahkamlashga xizmat qilib, Turkiston hududidagi boshqaruvni markazlashtirdi. Natijada, vaqf tizimidagi islohotlar ijtimoiy-iqtisodiy va dini sohalarda sezilarli o'zgarishlar yuzaga keltirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akbarov N., *Religious Reforms and Waqf System in Russian Turkestan*, Eurasian Historical Review, 2021.
2. Mirzoev Sh., *Waqf and Imperial Policies in Central Asia*, Journal of Islamic History, 2020.
3. Khalid, A., *Islam and Colonial Rule in Central Asia*, Oxford University Press, 2018.
4. Sultonov D., *State Control over Religious Endowments in Turkestan*, Modern History Journal, 2022.
5. Karimov A., *Economic Impacts of Waqf Reforms in Turkestan*, Central Asian Studies, 2019.